

Karlinszky Balázs

A KÖZÉPKORI VESZPRÉMI SZÉKESKÁPTALAN A TÖRTÉNETI IRODALOMBAN

„Több mint négy évtizede, hogy veszprémi lakos lettem. Mint mindenkit, engem is megfogott ennek a városnak a történelmi levegője, az impozáns barokk lepel alatt rejtőző régmúlt. Igyekeztem tájékozódni. Nehezen ment. A történelmi értékek dolgában külföldön tapasztalt tájékozottság után itt bizony nem kis járatlanság és közöny fogadott” – írta okmánytára előszavában Gutheil Jenő 1953. december 31-én, kéziratának lezárásakor.¹ Az azóta eltelt hat évtized alatt az általa felrótt közöny és járatlanság – köszönhetően nem kis részben saját alapvető, kora középkori várostörténeti munkájának² – jobbára megszűnt. A városban működő megyei múzeum és levéltár kiadványai, folyóiratai, az általuk szervezett tudományos konferenciák sok részprobléma tisztázását megoldották. Készülőben van egy négykötetes megyetörténeti monográfia is, amelynek első kötete már megjelent.³ A nagy összegzések azonban azóta is hiányoznak. Nincs várostörténeti monográfia, de a többkötetes megyetörténeti kiadvány munkálatai is elcsendesedni látszanak. Ugyanígy nem készült el a veszprémi püspökség múltját feltáró monográfia sem. Jelen tanulmányban a veszprémi székeskáptalan középkori történetét érintő, a történeti irodalomban megjelent írások összefoglalása olvasható.

Veszprém múltja és talán jelene is szoros kapcsolatban áll a veszprémi püspökséggel. A huszadik század közepén bekövetkező politikai változások előtt meg is indult az egyházmegye történetének programszerű feldolgozása. A püspökség élén a századfordulón a kultúra, és ezen belül a régmúlt kutatása iránt fogékony főpásztor állt. Hornig Károly felismerte a vatikáni levéltár megnyitásának jelentőségét és ezzel a történetírás számára feltáruló lehetőségeket, és tevékeny részt vállalt az ott őrzött anyag feltárásában, a kutatá-

¹ VO 9. Gutheil okmánytára olyan korszakban íródott, amely éppen arról volt nevezetes, hogy a történeti múlt iránt kevésbé volt fogékony. Megjelenésére éppen ezért csak bő fél évszázad múlva kerülhetett sor. A kézirat történetét Solymosi László foglalta össze: VO 341–344.

² GUTHEIL, 1977.

³ GALAMBOS, 2009.

sok finanszírozásában és megjelentetésében.⁴ Az első világháborút követően Pfeiffer János egyházmegyes pap fogta össze a kutatásokat. Kezdetben, 1923-tól püspöki levéltárosként, majd pályafutása végén nagyprépostként maga is folytatott kutatásokat. Megjelent munkái mellett tudományszervező tevékenységét érdemes mégis kiemelni: megindította „*A veszprémi egyházmegye múltjából*” című kiadványsorozatot, amelynek keretében 1949-ig 13 kötet látott napvilágot. Ezek között találhatók forrásközlések, püspökéletrajzok, plébániatörténetek és egy-egy téma feldolgozása is. Pfeiffer emellett tanácsaival segítette, és lehetőségeihez mérten támogatta az egyházmegye növendékei közül a történeti kutatásokat folytatókat. Tanítványai tollából több, azóta is csak kéziratban létező doktori értekezés került ki. Különös figyelmet fordított az egyházmegye településeiben helyben lakó plébánosok plébániáik történetét megíró kezdeményezéseire.⁵

A szerteágazó munkálatok egy egyházmegye-történeti monográfia megírásának irányába mutattak. Balszerencséjére mire az általa összefogott kutatások összegzésére sor kerülhetett volna, az egyháztörténetírás számára kedvezőtlenre fordultak a körülmények. A történeti kutatások szerényebb keretek között – a püspöki palota falain belül és jórészt az asztalfióknak – folytatódhattak ugyan, de sem az egyházmegye, sem a káptalan közel ezer éves működésének történeti összefoglalása nem készült el.

Ahogy nem készült a püspökség történetét összefoglaló monográfia, úgy a veszprémi székeskáptalan történetét egészében vagy azt korszakokra bontva taglaló munka sem született eddig. Ha számba vesszük a hazai székeskáptalanok történeti feldolgozásait, úgy azzal a meglepő helyzettel kell szembesülnünk, hogy az egyik első egyházmegye, a veszprémi püspökség és a székeskáptalan mostoha helyzetben van. Számos feldolgozás született ugyanis az ország káptalanjaira vonatkozóan mind a 20. század közepén bekövetkező változások előtt, mind a század utolsó évtizedeiben ismét lendületet kapó egyháztörténeti kutatások révén.⁶

A jelenlegi történeti irodalomban a veszprémi káptalan középkori történetéről szóló vagy azt részben érintő értekezések öt csoportba oszthatók.

1. rövid összegzések, lexikonszócikkek;
2. a székeskáptalan levéltárából származó forrásközlések és előszavaik;
3. a székeskáptalan egyes korszakok, századokbeli történetéről szóló tanulmányok;
4. a káptalanra, illetve a veszprémi székesegyházra vonatkozó egyes források irodalma;
5. a káptalan történetével érintőlegesen foglalkozó tanulmányok.

⁴ Mecénási tevékenységének egyik eredménye a MREV I–IV.

⁵ Tudományszervező munkájáról az általa összeállított egyházmegyei történeti névtárban a saját magáról szóló bejegyzésben részletesen ír. PFEIFFER, 1987. 172–174.

⁶ Ezek összegzésére: FEDELES, 2005. 28–36.

1. Rövid összefoglalók, lexikonszócikkek

Legújabban a Magyar Katolikus Lexikon „veszprémi székeskáptalan” című szócikke jelent aránylag terjedelmes összefoglalót, amely két részből áll.⁷ Először a káptalan történetét ismertetik. Középkori vonatkozásokban kitérnek az alapítás bizonytalan időpontjára, a hiteleshelyi pecséthasználat megindulására és az egyházmegye területi felosztása kapcsán a főesperességekre. Megkülönböztetik a székeskáptalani és a Mindenszentek egyházának veszprémi prépostságait, 36 főben állapítják meg a kanonokok számát, és kiemelik a humanista korszaknak könyvhasználatban és készítésben tükröződő műveltségét. Kitérnek a székesegyházi iskola létrejöttére – a főiskola-egyetem és káptalani iskola közül utóbbi mellett letéve voksukat –, és a kanonok 1417-es püspökválasztó gyűlésére. A szócikk második, hosszabb részét a káptalan kanonokjainak a 11. századtól napjainkig tartó névsora alkotja. A szerzőknek a rövid határidő miatt csak néhány forráskiadvány és feldolgozás áttekintésére volt lehetőségük, így ez az összeállítás nem lehetett teljes. Nem kerültek bele a 19. századi forráskiadványok máshol azóta meg nem jelent vagy fel nem dolgozott adatai, illetve nem kerülhetett sor a ki nem adott levéltári forrásanyag átnézésére sem. Ennek ellenére az összeállítás jelentőségét nem lehet vitatni: összefoglaló, más székes- és társaskáptalanok történetéhez, kanonoknévsoraihoz hasonló munka híján jelenleg ez tekinthető a legbővebb összeállításnak.

A Korai Magyar Történeti Lexikonban, hasonlóan más székeskáptalanokhoz, a veszprémi káptalan sem kapott önálló szócikket. A testületről ennek megfelelően csak érintőlegesen esik szó a veszprémi püspökséget tárgyaló bejegyzésben.⁸ Mindösszesen hat főesperesi stallumát említik meg, illetve önálló tételként a veszprémi székesegyházi „(káptalani) iskoláról” szól egy rövid megjegyzés.⁹

2. A székeskáptalan levéltárából származó forrásközlések és előszavaik

A veszprémi székeskáptalani magánlevéltár, illetve a püspöki levéltár középkori oklevelei nagyságrendileg valamivel több, mint 1800-ra tehetőek. (A káptalani hiteleshelyi levéltár szintén számos középkori oklevelet tartalmaz, ez jelenleg a Veszprém Megyei Levéltárban található. Ennek anyagára itt nem térünk ki.) A korábbi, elsősorban az első világháború előtt készült forráskiadványok jellemzően nem tettek különbséget a püspöki és káptalani levéltárak-

⁷ KREDICS–SOLYMOI, 2010.

⁸ SOLYMOI, 1994a.

⁹ SOLYMOI, 1994b.

ból származó oklevelek között, mivel a püspöki levéltár anyagát a káptalani levéltárral együtt, abba besorolva „*annak integráns részeként*”, a birtokrend szerint őrizték.¹⁰ Utólag így sokszor nem különböztethető meg azonnal, és csak a püspöki és káptalani birtokok ismeretében állapítható meg, melyik oklevél keresendő ma a káptalani, és melyik a püspöki levéltár anyagában.¹¹

A 19. század második felének nagy forráskorpuszai általában nem összefüggően egy-egy levéltár középkori okleveleit közölték. Jellemző szempont itt az egyes oklevelek jelentősége, a kronológia, adott esetben pedig a területi elv volt. A veszprémi egyházmegye, tehát a püspökség és a káptalan történetére vonatkozó oklevelek sokáig szinte kizárólagosan használt kánonját az ezeknél korábban megjelent *Codex Diplomaticus* kiadványsorozatban Beke Kristóf veszprémi egyházmegyes pap állította össze. A sorozat IX/7. kötetében Beke 70 darab oklevélmásolatot bocsátott Fejér György rendelkezésére, amely egyébként a vázát alkotta a mindmáig kéziratban maradt egyháztörténeti munkája középkori részének.¹²

A 19–20. század fordulóján négy kötetben látott napvilágot – a magyarországi egyházmegyék közül egyetlenként – a veszprémi egyházmegyének a vatikáni levéltárakban fennmaradt, a középkori pápasággal fennállt kapcsolataira vonatkozó oklevéltára. A forráskiadvány valamennyi kötete terjedelmes bevezetővel bír, s ezeket a sorozat megjelentetésének lezárultával egyben is kiadta a püspökség.¹³ A négy bevezető jobbára a püspökség középkori történetével foglalkozik, és csak elvétve található bennük kifejezetten a káptalanra vagy az egyes kánonokra vonatkozó megjegyzés.

A 20. század második felétől kezdődően megjelent forráskiadványok között már több olyan is előfordul, amelyik szinte kizárólag a püspöki és káptalani levéltár okleveleit teszi közzé. Ugyanakkor ezek is jobbára tematikusak, így található közöttük pontosan körülhatárolható intervallumban keletkezett forrásokot közrebocsátó, illetve területi alapon válogató összeállítás is.¹⁴ Nagyobb számban fordulnak elő oklevélközlések természetesen az országos jel-

¹⁰ LUKCSICS, 1930. 31.

¹¹ A MOL Diplomatikai Fényképtárában a püspöki magánlevéltár alkotja az U401-es, káptalani pedig az U402-es fondot.

¹² CD IX/7.: Anecdota a Christophoro Beke eruta ac Historia Cathedralis Ecclesiae Wesprimiensis inserta. A veszprémi egyházmegyes Bekét püspöke, Kopácsy József bízta meg az egyházmegye történeti összegzésének megírásával. A kéziratot végül unokaöccse juttatta el Hornig Károly veszprémi püspöknek, amely így ma a Veszprémi Érseki Könyvtárban található: BEKE, 1840., PFEIFFER, 1987. 273–274.

¹³ Ebben az oklevéltár közrebocsátói, Fraknói Vilmos és Lukcsics József összeállították a veszprémi egyházmegye történetét a kezdetektől 1526-ig, illetve olyan résztanulmányokat közöltek, mint Boldog Margit szentté avatási processusa során felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyv, a pápai adókivetéssel párhuzamosan a 14. századi pápai tizedszedők feljegyzéseinek újraközlése, a római Curia működése, a búcsúengedélyek kiadási gyakorlata, illetve a veszprémi püspököknek a források alapján javított névjegyzéke. FRAKNÓI–LUKCSICS 1907.

¹⁴ Előbbire: VR, utóbbira: VO, VOSuppl.

legű, kronológiai alapon szerkesztett okmánytárakban, illetve a szomszédos hiteleshelyek anyagát feldolgozó forráskiadványokban.¹⁵ Ezek bevezetői és előszavai változatosak, a káptalan történetére vonatkozóan jobbára csak a veszprémi kiadványok tartalmaznak érdemi információt.

Kumorovitz L. Bernát tollából 1953-ban jelent meg a veszprémi káptalan magánlevéltárában, illetve a püspöki levéltárban őrzött 1301–1387 között letkezett oklevelek regesztáit tartalmazó kötet. A forráskiadvány elsősorban a birtoktörténet számára tartalmaz hasznos információkat, mivel amikor a 16. század közepén a püspök és a káptalan költözni volt kénytelen a török fenyegetés elől, a két intézmény működésének alapjául szolgáló birtokjogi iratok menekítését kellett elsősorban megoldani. Kumorovitz is tisztában volt azzal, hogy míg a püspökség birtokainak vázlatos történetét és topográfiaját egy tanulmányban már összegezték,¹⁶ addig a káptalanra vonatkozóan ilyen feldolgozás nem létezett. Kapaszkodót a birtoktörténethez számára a káptalani levéltár 18. században készített elenchusa jelentett, amelyben az egyes birtokokra vonatkozó oklevelek a települések ábécé-rendjében kerültek felvételre. A regesztagyűjtemény szerzője bevezetőjében megállapította, hogy a 13. század végére elkülönültek egymástól a püspök és a káptalan birtokai. Utóbbi kialakulása szerinte három lépcsőben ment végbe. Az egyházmegyének az első ezredforduló környékére tehető megalakulását követően az 1009-ben – Kumorovitz szerint 1002-ben – kiadott adománylevél is felsorolt már néhány birtokot. Ennél részletesebb az az 1082-es dátum alatt fennmaradt, valójában a 13. század végén készült – 1318-ban már biztosan létező – összeírás, amely a Szent Mihály-székesegyház javait tartalmazta. A birtokok harmadik csoportjába azok tartoztak, amelyek adományozásáról vagy cseréjéről a káptalan már ténylegesen is rendelkezett oklevelekkel.¹⁷

Az önálló kötetben, a kézirat lezárását követően csak fél évszázaddal később megjelent *Veszprém város okmánytára* bevezetője rendkívül szűkszavú. Mégsem lehet ezt hibaként felróni, hiszen a kötet szervesen, mondhatni elválaszthatatlanul kapcsolódik Gutheil szintén hanyatttatott sorsú középkori várostörténeti összefoglalásához. Mi sem mutatja ezt jobban, hogy a kéziratok gondozója, Kredics László *Az Árpád-kori Veszprém* függelékében jobb híján közreadta az Okmánytár okleveleinek regesztáit. Utóbbi kötetet tekintve tehát a forráskiadvány „előszavának” már lényeges információk olvashatók többek között a veszprémi káptalanról is. A kanonoki testület püspökségtől független birtokossá válását a 13. század első harmadára tette Gutheil, amivel párhuzamosan a városban is megkezdődött a kanonokok önálló és testületi telek-, malom- és házbirtoklása. Egy káptalan által kiadott oklevél

¹⁵ A teljesség igénye nélkül példák az előbbire: RegArp, AOkl, ZsO, az utóbbira PKHMO.

¹⁶ HOLUB, 1943.

¹⁷ VR 5–11.

alapján megállapította a kanonoki ülések helyszínét, amely a székesegyház melletti Szent György-kápolnában volt. Az egyes veszprémi városrészek, a szegek kialakulása kapcsán kísérletet tett a város középkori földrajzi képének vázolására. Általánosságban fogalmazva megállapította, hogy a Várhegytől északra és nyugatra fekvő részeknek – a Szent Margit-szegnek, a Sárszegnek, és a középkor végén részben a Szent Katalin-szegnek is – a káptalan volt a földbirtokosa, míg a déli és keleti, két piaccal is bíró szegeknek – a Szent Tamás-szegnek és Szent Miklós-szegnek – pedig a püspök. Fontos megállapítást tett, amikor megkülönböztette egymástól a káptalan nagyprépostját a várbeli Mindenszentek-egyház prépostjától, aki a káptalan kisprépostja volt. A két prépostot a források középkori szóhasználata sem különböztette meg mindig, gyakran csak akkor, ha mindketten ugyanabban az oklevélben fordultak elő. Gutheil felhívta a figyelmet arra is, hogy a Mindenszentek-prépostság a középkor végén egyesítve volt a székesegyházi főesperességgel. Az egykori káptalani *studium generale*-t pedig olyan jogi főiskolának tartotta a szerző, amelynek esetleges egyetemmé történő fejlődését az 1276-ban történt dűlás akasztotta meg.¹⁸

A *Veszprém város oklevéltárában* közölt források egy része szintén a káptalan történetére is vonatkozik. A *Pótkötet* előszava szerint annak összeállítói két irányban bővítették Gutheil munkáját. Egyrészt gyűjtésükbe olyan oklevelek is belekerültek, amelyek nem veszprémi levéltárakban – így például a vasvári társaskáptalan levéltárában, illetve Véghely Dezső és Csánki Dezső hagyatékában – maradtak fenn. A bővítés másik iránya területi alapon történt, ugyanis a kötetbe Veszprém város modern kori területére vonatkozó, korábban önálló településekre vonatkozó oklevelek is bekerültek. A káptalan birtokainak története szempontjából ez jelentős lépés volt, ugyanis a *Pótkötet* tartalmazza olyan, a káptalan birtokában lévő, a mai Veszprém közigazgatási területén fekvő birtokok iratait, mint Csatár, Jutas, Kemece vagy Bogárfölde.¹⁹

Középkori gazdaságtörténeti forrásaink becses darabja a veszprémi káptalan 1495–1534 között vezetett számadáskönyve. Publikálása több historikus munkájának eredménye, amelyben fontos szerepet vitt a Gutheil-kötetek gondozója, Kredics László, és a kanonok munkásságának folytatója, Solymosi László. Az utóbbi által írt bevezető önálló tanulmányként is megállja helyét, és a székeskáptalan korszakbéli gazdasági szervezetéről tudható információk összegzésének is tekinthető. Bemutatja a káptalani gazdasági tisztviselők – dékán, divisor, birtokigazgató, официális – megválasztásának rendjét és az egyes hivatalok feladatkörét. A testület birtokszervezetét is tisztázza: három uradalom – veszprémi, nagyberényi és merenyi – és egy ezektől területileg elkülönült, önállóan kezelt birtok – a nagygyimóti – szolgáltatta a káptalan

¹⁸ GUTHEIL, 1977. passim.

¹⁹ VOSuppl 4–8.

jövedelmeit. A veszprémi uradalmon belül viszonylagos különállást a mai Berhida környékén fekvő néhány birtok élvezett. A számadáskönyv rávilágít a birtokok hasznosításának mikéntjére, a jövedelmek, ezen belül elsősorban a tized- és malomjövedelmek bérbeadására; a bevételek szétosztásának módjára és az egyes káptalani tagok részesedéseinek arányára. Solymosi megállapítja, hogy a nagyrépost a jövedelmek hatodát (*sexta*) élvezte, s létezett még bizonyos jövedelmekből *dupla* porció a normál hányadnak tekintett *simple* mellett. Ezzel párhuzamosan tisztázza és 36 kanonokban állapítja meg a káptalan létszámát, és megkülönbözteti a kanonoktól a pusztán javadalmat, prebendát élvező 9 oltárigazgatót. Utóbbiak a szimpla kanonoki részesedés harmadát (*portio prebendaria*) kapták a bevételekből.²⁰

A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium a káptalanra vonatkozóan is tartalmaz néhány feljegyzést. A forrás természetéből adódóan a püspök birtokaira koncentrál, azonban néhány település tizedéből az összeírás tanúsága szerint a káptalan is részesült, illetve Tagyon birtok tizedeit például csak az éneklőkanonok élvezte. A bevezetőben fontos birtoktörténeti megállapítás a két Peremarton nevű település elválasztása: a Veszprém megyeit a káptalan, a Somogy és Tolna megye határán, a mai Somogyacsa területén található pedig a püspök birtokolta.²¹

Solymosi László Veszprémhez kapcsolódó forráskiadásként az 1515. évi egyházmegyei zsinat határozatait is közrebocsátotta.²² A forrás a püspök és az egyházmegye elöljáróinak, kanonokjainak határozatait tartalmazza. Solymosi bevezetője részletesen bemutatja a gyűlés megszervezésének hátterét, az abban közreműködő püspökök és kanonokok személyét, pályafutását. A szinódust Beriszló Péter püspök (1512–1520) idején tartották, aki egyike volt a korszak jellegzetes, a katonáskodásban is tevékeny szerepet betöltő főpapjainak. A káptalanban ekkor olyan humanista műveltségű kanonokok dolgoztak, mint Statileo János örsi prépost, későbbi erdélyi püspök, vagy a fennmaradt jogi kódexéről is ismert Nágocsi Gáspár. A bevezető szót ejt az ifj. Vitéz János püspöksége (1489–1499) utáni időszakról, amikor az egymást gyorsan váltó (Szatmári György, Frangepán Gergely), vagy székhelyén kevés időt töltő püspökök (Isvalies Péter) helyett jobbára – külföldi származású – helynökeik (Tommaso Bellorusso, Vincenzo Baldo) kormányozták az egyházmegyét. Összegzi továbbá a liturgikus életre és a hit gyakorlására vonatkozó zsinati határozatokat. Ezek betartatása a „hivatalból” a káptalan tagjának számító és a püspöki székhelyen időző hat főesperes és a vidéken működő harminc esperes feladata volt az egyházmegyében. Az úrnapi körmenet alkalmával a baldachin körbehordozásában közreműködő személyek sorrend-

²⁰ Számadáskönyv VII–XVI. A forrás jelentőségére: SOLYMOI, 1998.

²¹ Urbárium, különösen 11. (Peremarton), 43. (Tagyon).

²² Zsinati könyv 11–42.

jének szabályozása a dignitárius kanonokok rangsorát határozta meg.²³

Egy 1444-ben tartott Somogy megyei nádori közgyűlés anyagának Borsa Iván által közzétett regesztái számos, a veszprémi káptalanra vonatkozó adatot tartalmaznak amellet, hogy a vonatkozó oklevelek jó része is a káptalani magánlevéltárban található.²⁴ A káptalan ekkor panaszt emelt több somogyi és zalai birtokán a kárára elkövetett hatalmaskodások ügyében. Ennek eredményeképpen több per indult meg, feltételezhetően azért, hogy az egyes károk kivizsgálása és némelyik kereset esetleges elutasítása ne befolyásolja károsan a többi panasz megítélését. A testület képviselőjében több kanonok adta elő ekkor panaszát, illetve működött közre eskütétel formájában a perek későbbi szakaszában. E személyi adatok mellett az érintett káptalani birtokokra vonatkozóan is számos adat olvasható a forrásközlésben és a hozzá kapcsolódó tanulmányban.

3. A székeskáptalan egyes korszakok, századokbeli történetéről szóló tanulmányok

A veszprémi káptalan középkori történetére vonatkozóan egyetlen összegző tanulmány készült eddig. Lukcsics József a római oklevéltár kiadási munkáihoz végzett itáliai levéltári kutatási eredményeit összegezve, a számadáskönyv és a szintén közreműködésével készülő *Egyháztörténeti emlékek* adatait feldolgozva foglalta össze a káptalan 16. századi történetét. A tanulmány három nagyobb témakör köré csoportosul. A római oklevéltár anyagából azt a több évszázad óta húzódó pereskedést és annak a vizsgált korszakra eső lezárását emelte ki, amely a veszprémi káptalan, illetve a Somogy és Zala megyei plébánosok között a tizedek negyedére vonatkozóan folyt. Az ekkor még kiadatlan számadáskönyv adatsorai alapján Lukcsics megyék szerint vette számba az egyes birtokokat és különböztette meg a jövedelmek fajtáit. Utóbbiak közül fontosnak tartotta kiemelni a tizedekből és a malmokból származó bevételeket. Részben a számadáskönyv narratív részeiből, részben a már forráskiadványként megjelent ETE adataiból, valamint Békefi Remig balatoni egyházakat és várakat összegyűjtő munkájából állította össze a testület 1526 és 1552 közötti történetét.²⁵ Ebből kiemelhető az 1526–1541 közötti

²³ A méltóságviselő kanonokok rangsora: nagyprépost, olvasó-, éneklő- és örkanonok, Minden-szentek egyházának prépostja, somogyi és zalai főesperes, örsi prépost, hantai prépost, segesdi, budai és fehérvári főesperes. Zsinati könyv 27., 49.

²⁴ BORSÁ, 2000.

²⁵ A tizednegyedekről: LUKCSICS, 1908. 4–11., a számadáskönyv adatairól: 11–17., az 1526 utáni időszakról: 17–27. Lukcsics a káptalan birtokait illetően pontos számot nem tudott megadni, mivel a számadáskönyv adatai csak a Veszprém központú birtokegységre vonatkoznak, tehát csak az ebben található birtokokra vonatkoznak információk. Sokszor a települések azonosítása sem egyértelmű, mivel a 18. században készített levéltári elenchesok több olyan birtokot

időszak, amely a kettős királyválasztás miatt kialakult polgárháborús viszonyokat taglalja, illetve két, a történeti irodalomban népszerűbb és gyakran idézett forrás. 1538-ban a János király pártján lévő Török Bálint veszprémi katonaságát Ferdinánd hűségén lévő spanyol zsoldosok ostromolták ki a várból, amelynek eredményeképpen alig néhány épület maradt épen a városban és a várban.²⁶ 1543–44-ben a török hadjárat elől a székesegyház kincseit, vagyis a káptalan ingó vagyonának egy részét szekereken menekítették el Veszprémből.²⁷ E leltárak összevetése sajnos elmaradt Lukcsics munkájában a másik, bő egy évszázaddal korábbi, szintén gyakrabban idézett, Fejérpataky László által közzétett székesegyházi kincsek összeírásával.²⁸ Lukcsics tanulmánya végén összeállította a káptalan tagjainak névsorát egy 1550. évi oklevél,²⁹ és a számadáskönyvben szereplő, 1556-ban, Veszprém török elfoglalását követően Sopronban készített jegyzék alapján.

Pákay Zsolt a káptalan 18. századi történetéről készített tanulmánya ugyan korszakunkon kívül esik, mivel azonban bevezetésében a testület középkori birtokviszonyait is röviden összegzi, ezt a munkát is számba kell vennünk.³⁰ Összegzésének alapja a káptalani számadáskönyv volt, azonban az ebből gyűjtött adatait oldalszámok nélkül közölte, és a legtöbb esetben sajnos egyéb levéltári hivatkozásai is hiányosak. Sommásan megállapította a káptalan birtokszerzési módjait – adomány, végrendelet, csere, vétel, kárpótlás – és a testület birtokai közé számító településeket, de hivatkozást ebben az esetben sem használt. Pákay több meglepő, a későbbiekben mások által korrigált megállapítást tett cikkében. Egy, a király által 1217-ben a káptalannak tett adomány (Ábrahám birtok) miatt ekkorra már befejezettek tekinti a káptalani birtokok különválását a püspökiektől. Az 1276-os veszprémi dúlás kapcsán pedig ekkorra teszi a kanonoki testület létszámának 36 tagban történő megállapodását.³¹ A dignitárius kanonokok csoportjában tévesen fel-

is tartalmaznak, amelyben a testület birtoklása legalábbis kétséges. A számadáskönyv alapján emellett Lukcsics felsorolja az egyházmegye tizedkerületeit, késeit is.

²⁶ ETE III. no 338. (317–318)

²⁷ A székesegyház kincseit 1543–44-ben két részletben adták el, illetve menekítették a török által mind fenyegetettebbé váló Veszprémből. 1543: VÉL C/1 (cap.) Veszprém eccl. et capit. 81. Kiadása: CSETE, 1867. és ETE IV. no 260. (299–300.). 1544: VÉL C/1 (cap.) Veszprém eccl. et capit. 82.

²⁸ BÉKEFI, 1907. 28–45, és 45–48, FEJÉRPATAKY, 1886–1887.

²⁹ VÉL A/7 fasc. 4. no 31. *Catalogus episcoporum Veszprimiensium ab Anno 1009.* A püspökök listáját összeállító személy munkája 1630-ban ér véget, amelyet későbbi kézírással egy másik kéz folytatott. Ugyanezen első kéz állította össze az 1550. évi javadalomjegyzéket is. (Az adata munkatársam, Varga Tibor László hívta fel a figyelmet, amelyet ezúton is köszönök.)

³⁰ PÁKAY, 1940–1941. 293–295.

³¹ A hivatkozás nélkül idézett két oklevél közül az első, az 1217-ben kelt Ábrahám mellett Paloznakra, Pécselyre és Vászolyra vonatkozóan adománnyal látta el a veszprémi egyház *frater*-eit, azaz kanonokjait, vagyis a káptalant. VÉL C/1. (cap.) Nagypécsely 1, (DF 200620), kiadása: HO V. no 5. (8–9), VO no 12. (35–36), regesztája: RegArp 340. Az 1276-os, 36 kanonokot említő oklevél azonosítása nem sikerült.

tételez egy mindszeinti és egy örsi főesperest is. Ezek valójában prépostok voltak: előbbi a veszprémi Mindenszentek-társaskáptalan korábban említett prépostja, aki valóban főesperes volt, bár elnevezésében nem mindszeinti, hanem székesegyházi, illetve a felsőörsi prépost, akinek azonban nem volt főesperesi joghatósága. Lukcsicshoz hasonlóan Pákay is megemlíti a káptalani tizedkéseket, mint a tizedből szedett káptalani jövedelem forrásának területi egységeit, továbbá említést tesz a tizednegyed, a kilenced és a malmok által hajtott jövedelmekről.

Több korszakon átívelő, több forrást feldolgozó, de csak egyetlen esperesi kerületet vizsgáló tanulmányt készített Holub József. Zala vármegye monográfiájának első kötetében a megye feletti püspöki joghatóság kapcsán bemutatta Zala vármegyei főesperességeinek a forrásokból általa összeállított archontológiáját.³² A terület a veszprémi püspökség hat esperesi kerületéből a budaival és a fehérvárral ellentétben nem azok közé tartozott, amelyek egy-egy világi közigazgatási egység, vagyis vármegye területét fedték le. A Zala megye területén található másik főesperesség, a bekcsényi ugyanis a zágrábi egyházmegye részét képezte, míg a területileg hasonló nagyságrendű Somogy megyében két veszprémi egyházmegyes kerület, a somogyi és a segesdi főesperesség volt található. Ugyancsak közölte a forrásokban általa fellelt esperesek nevét, és megadta működésük központját. (A megyei fő- és espereskerületi beosztást egy térkép illusztrálja.) Holub külön fejezetben foglalta össze a zalai tizedekre vonatkozó adatokat.³³ Ebben bemutatta a megye területén található tizedkéseket, amelyek egyikében, Rigyáckésben – az általa is feldolgozott számadáskönyv alapján – a káptalan részesült a jövedelmekből. Ugyancsak a káptalant érintette a fejezetben a tizedfizetés alóli mentességet élvező különféle jogállású csoportok – nemesek, prediálisok, hospesek – jogvitáinak bemutatása. Holub is említette a Lukcsicsnál tárgyalt kérdést, a zalai plébánosoknak a káptalannal szemben többször fellángoló perét a tizedekből származó tizednegyedek megosztásával kapcsolatban. Holub nem vizsgálta a jogvita és a kanonokok tizednegyeddel kapcsolatos jogainak eredetét, de számba vette a perek valamennyi feltárt mozzanatát, így értelemszerűen teljesebb képet adhatott erről Lukcsicsnál.

4. A káptalanra és a veszprémi székesegyházra vonatkozó egyes források irodalma

A forráskiadványok közé is besorolható lenne az a káptalan magánlevéltárban fennmaradt jegyzék, amelyet Fejérpataky László 1886–87-ben tette közzé

³² HOLUB, 1929. 346–351.

³³ HOLUB, 1929. 355–404.

és ami a székesegyház inventáriumát tartalmazza 1429–1437 közöttől.³⁴ Az összeírt kincsek – ékszerek, liturgikus ruházat és könyvek – művelődéstörténeti jelentőségén túl a leltár közzevetője is felismerte azt, hogy a műtárgyak adományozóinak neve is fontos adalékul szolgálhat a káptalan névsorának összeállításához. A székesegyházi oltárok részletes ingóságjegyzéke alapján megállapítható azok száma, ami jól összevethető a más forrásokban fennmaradt, az egyes oltárokhoz kapcsolt javadalom- (prebenda-) jegyzékekkel. Az inventárium ezen kívül párhuzamba állítható egy valamivel korábbi származó másik inventárium könyvjegyzékével, továbbá a század végéről fennmaradt könyvkölcsönzési „naplóval”, illetve a káptalan egy évszázaddal későbbi, már említett ingóságileltárával.³⁵

A 15. század végéről származó könyvkölcsönzési „napló” bejegyzéseit Solymosi László vizsgálta.³⁶ A tanulmány főszövege mellett a terjedelmes lábjegyzetek akár önálló szócikként is értelmezhetőek lennének adatgazdagságukból és bibliográfiai hivatkozásainak mennyiségéből adódóan. Függeléke két részből áll. Első felében a forrás szövegét közli, majd a káptalan történetére vonatkozóan fontos elemként a káptalan tagjairól közöl rövid életrajzokat. Ebben a tanulmányban tisztázta először a már említett 36-os középkori kanonoklétszámot is. A tanulmányban kitért még a Fejérpataky által közzétett székesegyházi inventárium könyvjegyzékére is, és 1435-re pontosította annak keletkezési időpontját.

A veszprémi egyetem, főiskola vagy káptalani iskola historiográfiája hosszú. Már Katona István, majd Fejér György 19. század első felében megjelent forráskiadványai is közölték azt az oklevelet, amelynek alapján – a párizsi egyetemmel történő összevetésből kiindulva – többen egyetemenként határozták meg az 1276-ban elpusztított káptalani iskolát.³⁷ Békefi 1896-ban külön tanulmányban foglalkozott a problémával.³⁸ Megállapítását, mely szerint „*a veszprémi iskola sem keletkezésekor, sem később nem volt egyetem (studium generale), hanem székesegyházi iskola, melyben a szabad mesterségeken (artes liberales) kívül a jogot is tanították*” több helyen is megismételte.³⁹ Ennek ellenére Solymosi László 1994-ben és 2010-ben is kénytelen volt kitérni szócikkeiben arra, hogy

³⁴ FEJÉRPATAKY, 1886–1887. Első közlemény: 1886. 553–575., második közlemény: 1887. 173–192. Mivel a közlés nem különálló kiadványban történt, hanem egyetlen speciális forrás közzétételéről és első értelmezéséről van szó, ezért soroltuk csoportosításunk negyedik elemébe. VÉL C/1. (cap.) Veszprém eccl. et capit. 68. (DF 201633)

³⁵ A korábbi könyvjegyzék: FEJÉRPATAKY, 1886–1887. Első közlemény: 1886. 575–576., VÉL C/1. (epp.) Litteræ mançæ 48. (DF 283120); a 15. század végi könyvkölcsönzési „naplóról” a következő bekezdésben lehet olvasni, jelzete: VÉL C/1 (cap.) Veszprém eccl. et capit. 91. (DF 201629). Az 1543–1544-es jegyzékekre lásd a 27. és 28. lábjegyzetet.

³⁶ SOLYMOSSI, 1989. 77–119.

³⁷ KATONA tom I. Præfatio, CD V/2. 347–348., VO no 35. (65.)

³⁸ BÉKEFI, 1896.

³⁹ BÉKEFI, 1907. 10.

teljesen indokolatlan Veszprém-ben az ország első egyetemét vagy főiskoláját keresni.⁴⁰ A makacsul fel-felbukkanó tévedés feltételezhetően Gutheil egy tanulmányára,⁴¹ illetve a több kiadást – egyébként nagy példányszámban – megélt Árpád-kori Veszprémről szóló munkájának már említett következtetésére megy vissza. Ennek nyomán a helyi köztudat ma is előszeretettel hivatkozik a város középkori egyetemi hagyományaira.⁴²

5. A káptalan történetével érintőlegesen foglalkozó tanulmányok

Az utóbbi évtizedekben örvendetesen megújuló településtörténeti monográfiák közül – gondolva itt elsősorban a Veszprém Megyei Levéltár sorozatára – több olyan készült, amely egyes községek középkori története kapcsán a birtoktörténeti vonatkozások miatt a veszprémi székeskáptalanra is kitér. Ezek összegyűjtése és értékelése itt nem célunk. Néhány fontosabb részkerdést érintő közlemény megemlítése azonban célszerű. Ezek a tanulmányok témájukat tekintve nagyon változatosak, kisebb jóindulattal azonban néhány nagyobb témakör meghatározhatónak látszik.

5/a. A káptalan birtokai

A veszprémi káptalan birtokaira vonatkozóan Csánki Dezső történeti földrajzi munkája újabb kutatások helyett összegezte a Lukacsics József által felvázoltakat, hiszen műfaját tekintve kiadványa tulajdonképpen célja sem volt több.⁴³ A kanonoki testület Veszprém megyei birtokviszonyaihoz ugyan újabb adalékokat nem szolgáltatott Éri Istvánnak a hatvanas évek végén megjelent írása, újabb megközelítéseket azonban igen.⁴⁴ Ebben a megye 1488. évi adólajstromának vizsgálata alapján tágabb összefüggésekbe helyezte a káptalan megyén belüli birtokviszonyait. Az általa felvázolt kép szerint a birtokhatárok ugyan stabilnak tekinthetők, azonban a birtokviszonyok korántsem voltak statikusak a megyén belül. Az 1488. évi adóösszeírás idején a megye birtokállományának 43,5%-a tíz váruadalomhoz tartozott, 43%-át pedig egyházi testületek birtokolták. A teljes megyei birtokállomány 11%-a volt a veszprémi püspök és a káptalan tulajdonában. Másfél évtizeddel később Solymosi László

⁴⁰ SOLYMOI, 1994b. és SOLYMOI, 2010.

⁴¹ GUTHEIL, 1961.

⁴² Napjainkban is több helyen olvashatunk a középkori veszprémi egyetemről vagy főiskoláról. Köztes álláspontot képvisel Tölgyesi József, aki szerint a veszprémi studium generale „meghaladta a studium-jelleget, de jogilag semmiképpen nem egyetem” volt. TÖLGYESI, 1996. 107.

⁴³ CSÁNKI II–III. Lényegében erre, illetve Holub József kéziratban maradt zalai településtörténeti gyűjtésére (HOLUB, 1933.) támaszkodott aztán valamennyi településtörténeti összefoglalás és a Veszprém Megyei Helytörténeti Lexikon is.

⁴⁴ ÉRI, 1969.

ló szentelt egy nagyobb lélegzetű tanulmányt és forrásközlést ugyanezen adóösszeírásnak.⁴⁵ Vizsgálata sokban pontosította Éri adatait, és párhuzamosan közölte a birtokszámot a rajta lakó népesség számával, így kiderült, hogy a korábbi százalékos adatok a lakosságszámra és nem a birtokok abszolút számára vonatkoztak. A tanulmány függelékében táblázatok foglalják össze a forrás adatait. A birtoktörténeti megközelítés felsorolja a megye egyházi birtokosait az általuk bírt településekkel, így köztük a veszprémi káptalant, a veszprémi prépostot és a veszprémi oltárigazgatót. Ennek alapján világossá vált, hogy a káptalan ugyan testületileg is birtokolt településeket, de az egyes méltóságviselőknek is volt a hivatalukhoz tartozó birtoka.

Veszprém város középkori földrajza, az egyes városrészek elhelyezkedése, a településen található templomok, így a székesegyház és a számos kápolna pontos lokalizálása többször foglalkoztatta a történészeket és a régészeket. Békefi Remig a Balaton környékének egyházas helyeit feldolgozó monográfiája első fejezetét a püspöki székhelyen működő templomoknak szentelte.⁴⁶ A püspökségről szóló alfejezetben röviden kitért a székeskáptalan 12–13. századi történetére, ahol ismertette a káptalani vagyonnak a püspökitől történő különválását, amely a 12. század végén még együttlakó kanonokok megélhetését volt hivatott biztosítani. Kitért a kanonokok és a vidéki plébánosok között a tizedekből származó jövedelem kapcsán kialakult későbbi viták eredetére is. Ez arra vezethető vissza, hogy a IV. lateráni zsinat megtiltotta, hogy egyes vidéki kápolnákat a kanonokok prebendáihoz csatoljanak. Látna azonban e határozat súlyos következményeit, Róbert püspök III. Honorius pápához fordult kérve, hogy a zsinat döntésének dacára engedélyezze a pápa a vidéki kápolnák jövedelmeinek megosztását a kanonokok és a plébánosok között. Az érintett felek között az egymásnak ellentmondó rendelkezésekből fakadó vita – mint Lukcsics tanulmányában láttuk – végül csak a 16. század elején rendeződött.

5/b. A veszprémi káptalani városrész

Szintén Békefi tisztázta az egyes veszprémi városrészek földesuraságát is, így a káptalannak tulajdonította a Várhegytől északkeletre fekvő Sárszeget, illetve a Szent Iván-szeget, valamint említést tett a káptalan Szent Margit-szegen található fürdőjéről. A városbeli egyházak részletes felsorolása a középkori székesegyház ismertetésével kezdődik, ahol Békefi számba vette a források alapján nevesíthető kápolnákat és oltárokat is. A székesegyház felszerelése kapcsán magyar nyelven közölte az 1276. évi pusztításkor az ingóságokban okozott károkat, illetve az 1429–1437-es leltár egyházi tárgyait, valamint az

⁴⁵ SOLYMOSI, 1984.

⁴⁶ BÉKEFI, 1907. 3–62.

1543–1544-ben Veszprémből elmenekített felszerelések jegyzékét.

Veszprém történetéről és akkori jelenéről, a Dunántúl kulturális életében elfoglalt helyéről Hornig Károly veszprémi püspök megbízásából 1912-ben több szerző készített egy kiadványt. A kötetben a középkori várost bemutató részt Békefi készítette. Ebben megismételte korábbi kutatási eredményeit mind a püspökség, mind a vár és a város, valamint a káptalani iskola és a városbeli templomok, kápolnák és oltárok kapcsán.⁴⁷

Szintén a káptalan székvárosbeli birtokviszonyaihoz szolgált adalékokat a Veszprém Megyei Múzeumi Közlemények 1969. évi száma két tanulmánya. A városról egy évtizeddel korábban monográfiát író Korompay György áttekintő várostörténeti tanulmányában megkülönböztette a középkori településkonglomerátum egyes szegeinek püspöki, káptalani vagy szerzetesrendi földesuraságát, illetve kísérletet tett a szegek helyének azonosítására.⁴⁸ A kanonoki testület középkori története kapcsán megemlítette a kanonokok számának növekedését, amely a 15. század folyamán 22-ről 36-ra emelkedett. Összefüggésbe hozta ezt azzal, hogy a káptalan 60 településen volt birtokos, így gazdasági megerősödése tette lehetővé a javadalmak számának növekedését. Azzal a kijelentésével azonban már nem tudunk egyetérteni, hogy a káptalan gazdasági ereje meghaladta volna a püspökét, elég csak utóbbinak a tizedből származó jövedelmére gondolnunk.

A veszprémi székesegyház építéstörténetével foglalkozó Tóth Sándor egy írása a középkori veszprémi telkek kiosztását vázolta.⁴⁹ 1471-ben Újfalusi András felsőörsi prépost telket cserélt a veszprémi káptalannal a váralján.⁵⁰ A források kapcsán Tóth arra hívta fel a figyelmet, hogy mivel a 18. századi jogügyletek gyakran középkori jogbiztosító iratokat tartalmaznak akár szó szerinti, akár hivatkozásszintű formában, így ezek is tartalmazhatnak település-, birtok- és társadalomtörténeti vonatkozású adalékokat a településeink középkori történetéhez.

A veszprémi püspöki és káptalani városrészek elhelyezkedésével kapcsolatban Kralovánszky Alán is közölt egy tanulmányt.⁵¹ Célja kifejezetten a történeti és közhagyományban gyökeret verni látszó vélekedések pontosítása volt. Tanulmánya Veszprémmel foglalkozó első felében a város jelentőségével kapcsolatban az általa megcáfolt királynéi szék-, koronázó és temetkezési helyről a hangsúlyt a fejedelmi, majd ispánsági és püspökségi székhelyre helyezte. A problémakör tisztázása után Kralovánszky felvázolta a város történeti és régészeti irodalom alapján megrajzolható középkori képét, valamint egy térképet is szerkesztett a viszonyok szemléltetésére.

⁴⁷ BÉKEFI, 1912.

⁴⁸ KOROMPAY, 1969.

⁴⁹ TÓTH, 1969.

⁵⁰ VO no 156. (248–250.)

⁵¹ KRALOVÁNSZKY, 1984.

A korábbi irodalomban megjelenteket Veszprém „településtörténeti” monográfiájában Hungler József összegezte.⁵² Munkája megkerülhetetlen a város történetére vonatkozóan. Jelentőségét az adja, hogy a középkort illetően hivatkozásai alapján a püspöki és káptalani magánlevéltár számos oklevelének adatait hasznosította akkor, amikor Gutheil okmánytára és az ezt kiegészítő pótkötet még csak kéziratban léteztek.

Az egyes városrészek lokalizációja tekintetében a Solymosi László három évtizeddel későbbi tanulmánya alapján megrajzolt térkép némileg pontosabb képet mutat.⁵³ Ebben a szerző tisztázta a püspöki Szent Tamás-szeg és a hozzá kapcsolódó egyik veszprémi piactér elhelyezkedésének kérdését. Megállapítása szerint a településrész az említett püspöki szeg, a korábbi irodalomban a várhegytől északra történő lokalizációjával szemben – a Szent Miklós-szeghez hasonlóan – várhegytől délre helyezkedett el.

Szintén Tóth Sándor azonosította először a káptalani ülések helyszínéként a székesegyháztól északra található Szent György-kápolnát.⁵⁴ A sokáig a veszprémi várhegy járószintje alatt rejtőző kápolnárom léte nem volt ismeretlen korábban sem a kutatók előtt, mivel számos oklevél megemlíttette azt, azonban helyét 1957-ig nem sikerült meghatározni. A várhegy topográfiai adottságai nem tették lehetővé, hogy a megszokott elrendezés szerint a káptalani kolostornégyszögben a székesegyháztól keletre építsék fel az üléstermet, noha egy káptalani házról már 1184–1188 között olvashatunk, ezért kerülhetett a káptalani ülések színtere a templom melletti kápolnába.⁵⁵

5/c. A káptalan tagjai

A veszprémi káptalan harminchat tagja között a középkor végén négy prépostot találunk. A káptalan élén a nagyprépost állt. A másik veszprémi prépost, a veszprémi várbeli Mindenszentek egyház társaskáptalanának prépostja a kispréposti címet viselte, s méltósága a 14. század óta összekapcsolódott a veszprémi székesegyházi főesperességgel. A dignitárius kanonokok közé sorolták az egyházmegye területén lévő két világi társaskáptalan fejét, a felsőörsi és a hántai prépostokat. A kapcsolat, vagyis a prépostok veszprémi kanonoki stalluma különösen az utóbbi kollegiális egyház esetében

⁵² HUNGLER, 1988.

⁵³ SOLYMOZI, 2000. és VOSuppl. Veszprém középkori városrészei.

⁵⁴ TÓTH, 1967. 170–171.

⁵⁵ Gutheil várostörténeti monográfiája a kötet előszava szerint 1953 végén már kész volt, de nyomtatásban csak 1977-ben jelent meg. A két dátum közötti közel két és fél évtizedben azonban a kutatás számos olyan eredményre jutott, amelyre korábban Gutheil is. Majd negyven év távlatából nem rekonstruálható már, hogy a tudós kanonok és a kézirat gondozója mások számára mennyire tette hozzáférhetővé fiókban lévő munkáját, különösen annak regesztáit és oklevélátírásait. A visszaemlékezések szerint azonban „az ügy”, vagyis a történetírás érdekében nem okozott gondot számukra lemondani a közlés elsőbbségéről.

nem tekinthető rendszeresnek, de általánosságban elmondható, hogy a két társaskáptalan vezetője a veszprémi kanonokok közé tartozott.⁵⁶

A káptalan személyi összetételére vonatkozóan a Körmeny József által a Vatikáni Titkos Levéltár anyagából összeállított okmánytár is tartalmaz néhány adatot.⁵⁷ Körmeny a veszprémi püspökség római kutatásainak 20. század eleji hagyományát folytatva a pápai kinevezésekhez kapcsolódó illetékek lefizetéséről fennmaradt annata-kötetekről készített regesztákat, amelyek számos veszprémi egyházmegyei vonatkozású bejegyzésről, így oszlopos-, vagy mesterkanonoki kinevezésekről tudósítanak. A forrásközlés mellett egy tanulmányban is összegezte kutatásainak eredményeit, amelyben kigyűjtötte és életrajzszerűen közölte veszprémi egyházmegyes egyháziakra vonatkozó adatokat.⁵⁸

A káptalan nevesebb tagjai közül a 15. század végén, a 16. század elején élők aránylag jól ismertek a szakirodalomban. Róluk Solymosi László közölt rövid életrajzokat már említett, könyvkölcsönzést tartalmazó forráspublikációja kíséretű tanulmányában. Többségük azonban Nágocsi Gáspár⁵⁹ és Vetési László⁶⁰ kivételével nem Veszprémben ért karrierje csúcsára, így az életükkel, munkásságukkal foglalkozó tanulmányok, szócikkek is csak érintőlegesen, pályájuk egyik állomásaként tárgyalják veszprémi kanonokságukat.⁶¹

5/d. A káptalan jövedelmei

Nem szorosan a veszprémi káptalan történetéről szól a bencés rend hazai történetét feldolgozó kiadványsorozat ötödik kötetében található fejezet Pannonhalma somogyi tizedjogával kapcsolatban.⁶² A veszprémi káptalannak a somogyi plébániákhoz fűződő korábbi tizednegyed sedési jogát a 18. században elvesztette azon a jogcímen, hogy Szent István nevezetes rendelke-

⁵⁶ HEGEDŰS, 1994. és BEDY, 1934. A préposti címen és a kanonoki javadalmon túl egyik munka sem vizsgálta a veszprémi káptalan és a prépostságok kapcsolatát. Ez mit sem von le a feldolgozások értékéből: mindkettő felvázolta a prépostságok történetét, birtokainak állományát és összeállította a káptalanok tagjainak az oklevelekben előforduló sorát.

⁵⁷ Annatae.

⁵⁸ KÖRMENDY, 1986.

⁵⁹ SOLYMO SI, 1989. 108–109., ERDŐ, 1996. 78–79.

⁶⁰ SZALAY, 1996. 90–93.

⁶¹ Néhány veszprémi kanonok az ismertebbek közül: a 13. században veszprémi nagyprépost volt a Bolognában kánonjogi doktorátust szerzett Pál, aki később esztergomi nagyprépost, majd pécsi püspök lett. Alsáni Bálint esztergomi kanonoksága mellett a veszprémi káptalan tagja volt, s később ő is főpásztori címet kapott. A 15. században elsősorban a humanista körökben mozgók pályafutása ismert és kutatott, közülük megemlítendő a primást és veszprémi püspököt is adó Vitéz familia több tagja, vagy Balbi Jeromos, Beriszló Péter, Isvalies Péter, Statileo János, Verancsics Antal stb.

⁶² PRT V. 107–111. A veszprémi püspökök somogyi főpásztori joghatóságával és tizedjogával újabb Solymosi László foglalkozott. SOLYMO SI, 1999.

zése a pannonhalmi apátságának jutatta a vármegye tizedeit teljes épségben. Bár e rendelkezés ismeretes volt korábban is, a középkor folyamán a tizedek negyedét három évszázadon keresztül a káptalan élvezte. 1238-ig ugyan háborítatlanul szedték a tizedet és az utána járó negyedeket a pannonhalmi bencések, de IV. Béla e rendelkezését követően a pápai udvart többször is megjárt tizednegyedek iránti keresetek ügyében egymásnak ellentmondó ítéletek születtek. A pereskedés végül – ahogy Lukcsics József tanulmányában láttuk – a 16. század elején a káptalan javára dőlt el, azonban a későbbiekben a török terjeszkedésével széthullott a somogyi plébániahálózat, a veszprémi káptalan működése pedig szünetelt, így a 18. századi újjászervezést követően szükségessé vált a kérdés újbóli rendezése.

Részben érinti a veszprémi káptalannak járó tizednegyedek kérdését a jövedelem alapjául szolgáló jogcím eredetét tisztázó tanulmány.⁶³ A káptalanok ún. magisztrátus joga kérdésének tisztázásában fontos szerep jutott a veszprémi káptalan tagjainak a vidéki, így a Somogy és Zala megyei plébánosokkal a tizedekből történő részesedés nagyságát tisztázni hivatott jogi vitáiknak. A tanulmány főként veszprémi egyházmegyei források alapján egyértelművé teszi, hogy a plébánosoknak a tizedből származó részesedésüket kellett megosztani a káptalan tagjaival, utóbbiak megélhetésének biztosítása végett. E jövedelemmegosztás alapja a székesegyházi kanonokok kápolnaigazgatói, magiszteri címe volt.

A veszprémi káptalan középkori történetére vonatkozó irodalom nem tekintendő csekélynek. A káptalani levéltár okleveles anyaga kb. 80%-ban forrásközlésekben – regesztákban vagy teljes szövegű közlésben – már napvilágot látott. A hiány döntő része a 15. és 16. századra tehető, azonban a káptalani számadáskönyv kiadásával a korszak vége sem teljesen ismeretlen a levéltári kutatásra nem vállalkozók előtt. A résztanulmányok és a káptalan történetét érintőlegesen tárgyaló tanulmányok, kiadványok révén ma már sok részlet ismerünk a testület működéséről is. De további feladat még például a káptalan birtokainak összegyűjtése, a birtokviszonyok középkor folyamán történt változásainak nyomon követése. A legégetőbb a veszprémi kanonokok archontológiájának hiánya, amelyet a katolikus lexikon szócikke csak némileg enyhít. Nem kerülhető meg ennek során az újabban lendületet kapó hazai egyházi középréteg vizsgálatok módszerének alkalmazása, vagyis a kanonokok kapcsolati hálójának feltérképezése, az egyetemjárások, a káptalannak az egyházi középréteg és a társadalom egésze mobilitásában betöltött szerepének feltárása. Ezt követően válhat időszerűvé a káptalan történeti monográfiájának összeállítása.

⁶³ RÁCZ, 2000. A kérdéskörrel Mályusz Elemér is foglalkozott az egyházi társadalomról szóló monográfiájában. MÁLYUSZ, 1971. 48–52.

Felhasznált források és irodalom

- VÉL = Veszprémi Érseki és Főképtalan Levéltár, Veszprém
 A/7 = Veszprémi Püspöki Levéltár, Acta et fragmenta visitationis canonicae parochiarum.
 C/1 (cap.) = Veszprémi Káptalan Magánlevéltára, Documenta juris possessionarii.
 C/1 (epp.) = Veszprémi Káptalan Magánlevéltára, Litteralia instrumenta iura episcopatus tangentia (letét a káptalan levéltárában).
- Annatae = Josephus KÖRMENDY (ed.), *Annatae e regno Hungariae provenientes in Archivo Secreto Vaticano 1421–1536*. Budapest, 1990 (Publicationes Archivi Nationalis Hungariae II/21.).
- AOkI. = *Anjou-kori Oklevéltár. 1301–1387. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia*. I–XV, XVII, XIX–XXI, XXIII–XXVIII, XXXI. ALMÁSI Tibor, BLAZOVICH László, GÉCZI Lajos, KÓFALVI Tamás, KRISTÓ Gyula, MAKK Ferenc, PITI Ferenc, SEBŐK Ferenc, TÓTH Ildikó (szerk.). Budapest–Szeged, 1990–2010.
- BEKE, 1840. = BEKE Kristóf, *Historia diplomatica almæ dioecesis Vesprimiensis*. Veszprém, 1840 körül. [Kézirat, Veszprémi Érseki Könyvtár: 37018.]
- CD = Georgius FEJÉR, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XII*. Budæ, 1829–1844.
- ETE = BUNYITAY Vince – RAPAICS Rajmund – KARÁCSONYI János – KOLLÁNYI Ferenc – LUKSICS József (szerk.), *Egyháztörténeti emlékek a magyar hitújítás korából I–V*. Budapest, 1902–1912.
- FEJÉRPATAKY, 1886–1887. = FEJÉRPATAKY László, A veszprémi káptalan kincseinek összeírása 1429–1437. évekből. *Magyar Történelmi Tár* 1886. 553–576., 1887. 173–192.
- HO = IPOLYI Arnold – NAGY Imre – PAUR Iván – RÁTH Károly – VÉGHÉLY Dezső (kiadják), *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius I–VIII*. Győr–Budapest, 1865–1891.
- KATONA = Stephanus KATONA, *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtæ I–XLII*. Claudiopoli, 1779–1817.
- MREV = Guilelmus FRAKNÓI – Josephus LUKSICS (edd.), *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára I–IV*. Budapest, 1896–1907. [Újabb kiadása CD-ROM-on: Veszprém, 2007.]
- PKHMO = DRESKA Gábor, *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára I–III*. Győr, 2007–2010. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, Feldolgozások 6, 8, 10.)
- PRT = ERDÉLYI László – Sörös Pongrácz (szerk.), *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története I–XII/B*. Budapest, 1902–1916.

- RegArp = SZENTPÉTERY Imre – BORSA Iván (szerk.), *Regesta regum stirpis Arpadianæ critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II.* Budapest, 1923–1987. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/9., 13.)
- Számadáskönyv = KREDICS László – MADARÁSZ Lajos – SOLYMOSSI László (kiadják), *A veszprémi káptalan számadáskönyve, 1495–1534. / Krónika, 1526–1558. / Javadalmások és javadalmak, 1550, 1556.* Veszprém, 1997. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 13.)
- Urbárium = KREDICS László – SOLYMOSSI László (kiadják), *A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium.* Budapest, 1993. (Új Történelmi Tár 4.)
- VO = GUTHEIL Jenő (szerk.), KREDICS László (kiadja), *Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból (1002–1523).* Veszprém, 2007. (A veszprémi egyházmegye múltjából 18.)
- VOSuppl = ÉRSZEGI Géza – SOLYMOSSI László (összeáll.), *Veszprém város okmánytára. Pótkötet. Supplementum ad Monumenta civitatis Vesprimiensis (1000–1526).* Veszprém, 2010. (A veszprémi egyházmegye múltjából 20.)
- VR = KUMOROVITZ L. Bernát (összeáll.), *Veszprémi regeszták (1301–1387).* Budapest, 1953. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II/2.)
- Zsinati könyv = SOLYMOSSI László (kiadja), *A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai.* Budapest, 1997.
- ZsO = *Zsigmondkori oklevéltár. I–II.* Összeáll. MÁLYUSZ Elemér. III–VII. MÁLYUSZ Elemér kéziratát kieg. és szerk. BORSA Iván. VIII–IX. Szerk. BORSA Iván, C. TÓTH Norbert. X. Szerk. C. TÓTH Norbert. XI. Szerk. C. TÓTH Norbert, NEUMANN Tibor. Budapest, 1951–2009. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II/1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49.)
- BEDY, 1934. = BEDY Vince, *A felsőörsi prépostság története.* Veszprém, 1934. (A veszprémi egyházmegye múltjából 3.)
- BÉKEFI, 1896. = BÉKEFI Remig, *Árpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése. Századok* 30. (1896) 321–337.
- BÉKEFI, 1907. = BÉKEFI Remig, *A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban.* Budapest, 1907.
- BÉKEFI, 1910. = BÉKEFI Remig, *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig.* Budapest, 1910.
- BÉKEFI, 1912. = BÉKEFI Remig, *Veszprém a középkorban.* In: HORNIG Károly (szerk.), *Veszprém múltja és jelene.* Veszprém, 1912. 1–32.
- BORSA, 2000. = BORSA Iván, *A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban. 6. közl. Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv* 31. (2000) 7–59.
- CSÁNKI = CSÁNKI Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–V.* Budapest, 1890–1941.
- CSETE, 1867. = CSETE Antal, *A veszprémi székesegyház ékszereinek leltára. Magyar Sion* 5. (1867) 359–361.

- ERDŐ, 1996. = ERDŐ Péter, Egyházi jogélet a középkori Veszprémben a Nágocsi Gáspár-féle kódex tükrében. In: V. FODOR Zsuzsa (szerk.), *Tudomány és művészet Veszprémben a 13–15. században*. Veszprém, 1996. (Veszprémi múzeumi konferenciák 6.) 78–89.
- ÉRI, 1969. = ÉRI István, Veszprém megye középkori településtörténeti vázlat. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 8. (1969) 199–216.
- FEDELES, 2005. = FEDELES Tamás, *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)*. Pécs, 2005. (Tanulmányok Pécs történetéből 17.)
- FRAKNÓI–LUKCSICS, 1907. = FRAKNÓI Vilmos – LUKCSICS József, *Bevezetés a Veszprémi Püspökség Római Oklevéltára I–IV. kötetéhez*. Budapest, 1907.
- GALAMBOS, 2009 = GALAMBOS István (szerk.), *Veszprém megye monográfiája*. Veszprém, 2009.
- GUTHEIL, 1961. = GUTHEIL Jenő, Veszprém Árpád-kori jogi főiskolája – az első magyar egyetem. *Vigilia* 26. (1961) 459–468.
- GUTHEIL, 1977. = GUTHEIL Jenő, *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, 1977. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 1.)
- HEGEDÜS, 1994. = HEGEDÜS Pál, A hántai káptalan és prépostság I–II. *Limes* 5. (1994/3.) 89–100. és 5. (1994/4.) 91–102.
- HOLUB, 1929. = HOLUB József, *Zala megye története a középkorban I. A megyei és egyházi közigazgatás*. Pécs, 1929.
- HOLUB, 1933. = HOLUB József, *Zala megye története a középkorban III. A községek története*. Pécs, 1933. [kézirat]
- HOLUB, 1943. = HOLUB József, *Egy dunántúli egyházi nagybirtok élete a középkor végén*. Pécs, 1943.
- HUNGLER, 1988. = HUNGLER József, *Veszprém településtörténete*. (Horizont köz-művelődési kiskönyvtár 14.)
- KOROMPAY, 1957. = KOROMPAY György, *Veszprém*. Budapest, 1957.
- KOROMPAY, 1969. = KOROMPAY György, Veszprém város településtörténeti kialakulása. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 8. (1969) 257–267.
- KÖRMENDY, 1986. = KÖRMENDY József, A veszprémi egyházmegye a középkor végén az annáták tükrében. In: SOMFAI Balázs (szerk.), *A Dunántúl településtörténete VI. (XI–XIX. század) PAB–VEAB Értesítő*. Pécs–Veszprém, 1986. 45–54.
- KRALOVÁNSZKY, 1984. = KRALOVÁNSZKY Alán, Újabb adatok Veszprém és Székesfehérvár településtörténetéhez. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17. (1984) 189–207.
- KREDICS–SOLYMOSSI, 2010. = KREDICS László – SOLYMOSSI László, Veszprémi székeskáptalan. In: DIÓS István (főszerk.), *Magyar Katolikus Lexikon XV*. Budapest, 2010. 144–152.
- LUKCSICS, 1930. = LUKCSICS Pál, A veszprémi székeskáptalan levéltára. *Levéltári Közlemények* 8. (1930) 151–181.

- LUKCSICS, 1908. = LUKCSICS József, *A veszprémi káptalan a XVI. században*. Veszprém, 1908.
- MÁLYUSZ, 1971. = MÁLYUSZ Elemér, *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 1971.
- PÁKAY, 1940–1941. = PÁKAY Zsolt, *A veszprémi káptalan a XVIII. században. Regnum. Egyháztörténeti évkönyv* 4. (1940–1941) 293–302.
- PFEIFFER, 1987. = PFEIFFER János, *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai*. München, 1987. (Dissertationes Hungaricæ ex historia Ecclesiæ 8.)
- RÁCZ, 2000. = RÁCZ György, *A magyarországi káptalanok és monostorok magisztrátus-joga a 13–14. században*. *Századok* 134. (2000) 147–210.
- SOLYMOSI, 1984. = SOLYMOSI László, *Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei adószámadások*. In: KREDICS László (szerk.), *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. Veszprém, 1984. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 3.) 121–239.
- SOLYMOSI, 1989. = SOLYMOSI László, *Könyvhasználat a középkor végén. Könyvkölcsönzés a veszprémi székesegyházi könyvtárban*. In: SZELESTEI N. László (szerk.), *Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról: Az Országos Széchényi Könyvtárban 1986. február 13–14-én rendezett konferencia előadásai*. Budapest, 1989. 77–119.
- SOLYMOSI, 1994a. = SOLYMOSI László, *Veszprémi püspökség*. In: KRISTÓ Gyula (főszerk.), ENGEL Pál – MAKK Ferenc (szerk.), *Korai Magyar Történeti Lexikon. 9–14. század*. Budapest, 1994. 727–729.
- SOLYMOSI, 1994b. = SOLYMOSI László, *Veszprémi iskola*. In: KRISTÓ Gyula (főszerk.), ENGEL Pál – MAKK Ferenc (szerk.), *Korai Magyar Történeti Lexikon. 9–14. század*. Budapest, 1994. 727.
- SOLYMOSI, 1998. = SOLYMOSI László, *A veszprémi káptalan középkor végi számadáskönyvének forrásértéke*. In: RÁCZ István (szerk.), *Szabó István emlékkönyv*. Debrecen, 1998. 88–104.
- SOLYMOSI, 1999. = SOLYMOSI László, *Püspöki joghatóság Somogyban a XI. században*. *Turul* 72. (1999) 100–107.
- SOLYMOSI, 2000. = SOLYMOSI László, *Veszprém korai történetének néhány kérdése*. In: KREDICS László (szerk.), *Válaszúton. Pogányság–kereszténység. Kelet–nyugat*. Veszprém, 2000. 129–148.
- SOLYMOSI, 2010. = SOLYMOSI László, *Veszprémi székesegyházi iskola*. In: DIÓS István (főszerk.), *Magyar Katolikus Lexikon XV*. Budapest, 2010. 144.
- SZALAY, 1996. = Ritoókné SZALAY Ágnes, *Humanista veszprémi főpapok*. In: V. FODOR Zsuzsa (szerk.), *Tudomány és művészet Veszprémben a 13–15. században*. Veszprém, 1996. (Veszprémi múzeumi konferenciák 6.) 90–98.
- TÓTH, 1967. = TÓTH Sándor, *XIII. századi építóműhely Veszprémben*. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 6. (1967) 163–182.

- TÓTH, 1969. = TÓTH Sándor, Adalékok a veszprémi váralja telektörténetéhez. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 8. (1969) 269–278.
- TÖLGYESI, 1996. = TÖLGYESI József, A középkori veszprémi főiskola néhány kérdéséhez. In: V. FODOR Zsuzsa (szerk.), *Tudomány és művészet Veszprémben a 13–15. században*. Veszprém, 1996. (Veszprémi múzeumi konferenciák 6.) 99–110.

The medieval Veszprém chapter in historical literature

Scientific literature concerning the history of the medieval Veszprém cathedral chapter is not insignificant. Approximately 80% of the charters in the chapter-archive have been published so far, either in short excerpts or in full text. The remaining part concentrate mostly to the end of the 15th and beginning of the 16th centuries, but by the publication of the account book of the chapter this period is also known for historians. Numerous studies and comprehensive works are available concerning the life of the chapter as a collegiate body. This paper has attempted to collect and evaluate these publications. By doing so, the author appoints that assembling a list of the chapter's estates and outlining their medieval history is the following task, together with building up the archontological table of the chapter's prebendaries. This latter task should make use of the recent impetus in the research of the ecclesiastical 'middle class', which includes the investigation of the prebendaries' university attendance, their personal networks, and the role that the chapter as a body played concerning the ecclesiastical and social mobility in medieval Hungary. The further step would be the composition of the monograph of the Veszprém collegiate chapter.